

Ankica Čakardić

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
acakardic@m.ffzg.hr

Hoće li filozofkinja uspjeti misliti?

Drugi spol i fenomenologija roda

Sažetak

U ovom ćemo radu, polazeći implicitno od neuralgične epistemološke točke koju je izazvalo pitanje Kostasa Axelosa postavljeno Gordani Bosanac: »Hoće li žena uspjeti misliti?«, analizirati Drugi spol (Le Deuxième sexe, 1949.) Simone de Beauvoir, ne bismo li namjerno rastvorili ironiju Axelosova pitanja čitanjem i razgovorom s tekstom jedne od najvažnijih filozofkinja u povijesti filozofije. Drugi spol interpretirat ćemo kao izvještaj o fenomenologiji odnosa orodnjenoga Ja i rodno obilježena svijeta, u kojem društveni ideali femininoga oblikuju iskustvo ženskoga Ja i procese postajanja ženom. Rad je strukturiran u tri sekcije. Nakon uvodnih bilješki, u prvoj sekciji, naslovljenoj kao »Ad feminam kritike i kontroverze«, prikazat ćemo tek nekolicinu paradigmatičkih primjera kontroverzi i negativnih reakcija koje su uslijedile nakon publiciranja Drugoga spola. U »Fenomenologiji roda«, drugoj i ključnoj sekciji rada, posvetit ćemo pažnju izvornom čitanju Drugoga spola, mapirajući u knjizi egzistencijalističko-fenomenološke teze o rodu. Konačno, u zaključnim notama rada, izradit ćemo tek skicu nekolicine recentnijih čitanja Drugoga spola ne bismo li ukazali na aktualne i vrlo angažirane afirmacije i nadopune ideja koje je Simone de Beauvoir najavila tim filozofskim klasikom.

Ključne riječi

Drugost, Ja, rod, spol, reprodukcija, egzistencijalizam, fenomenologija, *Drugi spol*, Simone de Beauvoir

Posvećeno uspomeni na Gordanu Bosanac, na naše brojne razgovore o filozofiji, feminizmu i marksizmu.

»*Drugi spol* Simone de Beauvoir [knjiga je o kojoj se] moj važni filozof nije udostojio napisati ni napomenu. Ta ignorantska manira traje do danas.«¹

– Gordana Bosanac, *Visoko čelo*

Uvodne note

Drugi spol knjiga je o kojoj filozofi rijetko pišu, koja nije zastupljena u srednjoškolskim udžbenicima iz filozofije, ali na koju se često usputno i samorazumljivo referiramo, baš kako na to upozorava Bosanac u gore istaknutom uvodnom geslu. »Vajni filozof« na kojega se autorica u citatu referira je Kostas Axelos. Taj je filozof bio od iznimne formativne važnosti za Bosanac, u prvom redu njegova »fatalna knjiga« *Vers la pensée planétaire*, napose poglavlje »L'errance érotique«. U njemu Axelos postavlja *ono* jezovito, tobože epistemološki zabrinuto, pitanje koje će trajno obilježiti kritičko-filozofski put Gordane Bosanac: »Hoće li žena uspjeti misliti?«

1

Gordana Bosanac, *Visoko čelo. Ogled o humanističkim perspektivama feminizma*, Centar

za ženske studije, Ured za ravnopravnost spolova Vlade RH, Zagreb 2010., str. 16.

Taj citat i »fatalna knjiga« u cijelosti su – u negativnom smislu – utjecali na čitav niz određenja filozofkinje i pomogli joj »prebroditi epistemološku krizu izazvanu filozofskim autoritetom tog, svojedobno jako slavljelog autora«. ² I više, »jedini učinak Axelosove knjige«, prepričava nam Bosanac u autobiografskom raspoloženju, »bilo [je] potpuno i oduševljeno opredjeljenje za feminizam«. ³

U ovom ću radu, implicitno polazeći od neuralgične epistemološke točke koju je Gordani Bosanac izazvala Axelosova filozofija, jednako tako imajući u vidu svakovrsne oblike normalizacije seksizma i mizoginije u filozofskom akademskom polju, ⁴ izvorno analizirati *Drugi spol* (*Le Deuxième sexe*, 1949.) Simone de Beauvoir kao jednu od prvih knjiga u povijesti filozofije koja je sustavno u fenomenološko-egzistencijalističkom ključu progovorila o spolu i rodu, nevoljama filozofkinja i žena uopće, time gotovo pionirski utemeljujući filozofiju roda. Upravo je iz tih razloga, usudila bih se reći, *Drugi spol* jedna od najvažnijih knjiga filozofkinji Gordani Bosanac. Polazeći od toga teksta, ona nas upozorava na to da filozofija »totalno negira feminističke i teorijske uzlete« ⁵ te da *Drugom spolu* trebamo posvetiti ozbiljniju filozofsku pažnju i u njemu nalaziti, da se poslužimo riječima Bosanac, vrelo odgovora na brojne »razloge za feminizam«. Ne čudi, stoga, ni činjenica da je Bosanac svoju knjigu *Visoko čelo. Ogled o humanističkim perspektivama feminizma* započela upravo dvama citatima iz *Drugoga spola*.

Na neki način, posve slično analizama i teorijskim nakanama koje je poduzela Bosanac u svojoj monografiji *Visoko čelo*, i de Beauvoir polemizira s filozofijom koja još uvijek i prečesto implicira pitanje, da sada parafraziramo Axelosa, »Hoće li filozofkinja uspjeti misliti?«. Da bih *Drugom spolu* posvetila zasluženu filozofsku pažnju i na taj način odgovorila na poziv Bosanac da čitamo i analiziramo taj aktualni i angažirani tekst, s obzirom na to da je neopravdano zanemaren u filozofskom kanonu, rad ću strukturirati u tri sekcije. Nakon uvodnih bilješki, u prvoj sekciji, naslovljenoj kao »*Ad feminam* kritike i kontroverze«, prikazat ću tek nekolicinu paradigmatičkih primjera kontroverzi i negativnih reakcija koje su uslijedile nakon publiciranja *Drugoga spola*. U »Fenomenologiji roda«, drugoj i ključnoj sekciji rada, posvetit ću pažnju izvornom čitanju *Drugoga spola*, mapirajući u knjizi egzistencijalističko-fenomenološke teze o rodu. Konačno, u zaključnim notama rada, napravila bih tek skicu nekolicine recentnijih čitanja *Drugoga spola* ne bih li tako ukazala na aktualne i vrlo angažirane afirmacije i nadopune ideja koje je Simone de Beauvoir najavila tim filozofskim klasikom.

1. *Ad feminam* kritike i kontroverze

Drugi spol jedna je od najsveobuhvatnijih knjiga o problematici »drugosti« u kojoj nas de Beauvoir obavještava o statusu »ženske sudbine« (*la condition féminine*). Isprva je knjiga bila iznimno osporavana u intelektualnim, filozofskim i feminističkim krugovima, ali je postupno stekla zavidnu popularnost. Javnost je posebno bila zgrožena stavovima filozofkinje o majčinstvu i prostituciji. Bez zadržke je upozoravala da majčinstvo psihološki za ženu može značiti katastrofu, negirala je ideje o »majčinskom instinktu« i koncept »dobre majke« te u egzistencijalističkom raspoloženju poručivala da je stanje trudnoće teško, tjeskobno, gotovo poput bolesti, a da je dojenje iscrpljujući i naporan rad. Prostituciji nije prilazila u moralizatorskom ključu, nego u socijalno-ekonomskom. Uostalom, za nju nema razlike između braka i prosti-

tucije, čak i ako brakovi više nisu ugovoreni. Bila je izrazito oštra prema tzv. »poetičnosti« brakova i »sakramentskoj ljubavi na prvi pogled«, tvrdeći da je ključni motiv braka ekonomske, a ne ljubavne naravi.⁶ Brak je savez instrumentaliziranih tijela koja više ne znaju za spontani elan. Za nju su svadbene svečanosti neukusni rituali na kojima

»... čujemo toliko vulgarnog kihota. Opsceni paradoks krije se u nadređivanju pompozne ceremonije brutalno realnoj životinjskoj funkciji.«⁷

Ne treba čuditi, stoga, da je ondašnje francusko društvo bilo užasnuto takvim »radikalnim i hladnokrvnim« stavovima o ženskoj seksualnosti.⁸ Međutim, de Beauvoir, u potpunosti svjesna vlastitih društveno-vrijednosnih iskoraka, na vrlo neuobičajen, ali duboko promišljen način, svojom filozofijom poručuje da njezin život nosi značenje društvenoga komentara. Za de Beauvoir, svijet je prvenstveno mjesto ekscesa, odnosno društvenoga prijestupa.

Konzervativne su kritičarke i kritičari bez većih poteškoća osudili *Drugi spol* kao »rušilačku i bezosjećajnu« knjigu, dok su je suptilniji kritičari smatrali »ne-kulturnom, spremnom žrtvovati svu privlačnost odnosa žena i muškaraca«.⁹ Čak je 1956. godine dospjela i na vatikanski popis zabranjenih knjiga, čime je stekla i jaki simbolički status jer je to ujedno i posljednja knjiga uopće

2

Ibid., str. 15.

3

Ibid., str. 16.

4

O tome vidi više na mrežnoj stranici *Being a Woman in Philosophy* koja dokumentira bezbrojne prikaze normalizacije seksizma u filozofskom akademskom polju. Dostupno na: <https://beingawomaninphilosophy.wordpress.com> (pristupljeno 30. 8. 2022.). Posve je jasno, problem normalizacije seksizma u akademskom polju i nije neka novina. Na taj su nam način bliski i primjeri stari stotinjak godina, a sežu i do najprogresivnijih intelektualnih krugova. U tom nam je kontekstu zanimljivo prisjetiti se recepcije knjige Rose Luxemburg *Akumulacija kapitala. Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma* (Berlin, 1913.). Kada je Luxemburg zgotovila i objavila spomenutu knjigu, podjednako su je oštro napadali i prijatelji i neprijatelji, napose zato što se »usudila« kritizirati Karla Marxa, dovoditi u pitanje, kako je vjerovala, njegove »očigledne nedosljednosti« i analize pune »nedostataka«, njegov pristup problemu akumulacije i proširene reprodukcije iz drugoga sveska *Kapitala*. Luxemburg je tada napisala: »Koliko se sjećam, ovako što nije se desilo još nijednoj novoj publikaciji partijske literature, otkad ona postoji, a odista nije čisto zlato ni biser sve što je kroz decenije izišlo u socijaldemokratskim izdanjima. Ono neobično svih ovih postupaka jasno otkriva da su zacijelo i druge strasti osim 'čiste nauke' knjigom pogođene

na ovaj ili onaj način.« – Rosa Luxemburg, *Akumulacija kapitala. Prilog ekonomskom objašnjenju imperijalizma*, Kultura, Zagreb 1955., str. 373–374. Vidi i poglavlje »Mizoginija« u kojem Nadežda Čaćinović u pregnantnoj i sumarnoj formi navodi niz primjera pomoću kojih ilustrira problem mizoginije u radovima filozofa, počevši od Platona pa sve do Martina Heideggera: Nadežda Čaćinović, *Kultura i civilizacija*, Školska knjiga, Zagreb 2012., str. 180–185.

5

G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 16.

6

Usp. Simone de Beauvoir, *Drugi spol*, prev. Mirna Šimat, Naklada Ljevak d.o.o., Zagreb 2016., str. 453–456.

7

Ibid., str. 458.

8

Usp. Claudia Card, »Introduction: Beauvoir and the Ambiguity of 'Ambiguity' in Ethics«, u: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 1–23, ovdje str. 1.

9

Nadežda Čaćinović, *U ženskom ključu. Ogleđi u teoriji kulture*, Centar za ženske studije, Zagreb 2000., str. 113.

uvrštena na taj popis. *Drugim spolom* nije bila šokirana samo Crkva nego i istaknuti književnici i filozofi.¹⁰

Primjerice, francuski književnik i nobelovac François Mauriac nije se mogao suzdržati da javno ne komentira kako »vagina Simone de Beauvoir« za njega »više nema nikakvih tajni«. ¹¹ Postoji i zabilježena anegdota vezana uz jednoga, tada bliskoga, prijatelja de Beauvoir na koju upućuje Alice Schwarzer u svojem intervjuu koji je vodila s filozofkinjom. Riječ je o Albertu Camusu. Naime, kada je *Drugi spol* tek izišao iz tiska, taj egzistencijalist nije bio posve zadovoljan idejama koje je knjiga zagovarala pa je jednom prilikom zgrabio knjigu, bacio je u zid i uzrujano izjavio:

»Ismijali ste francuskog muškarca!«¹²

Međutim, i radikalne drugovalne feministkinje, dakle, one iz sedamdesetih godina 20. stoljeća, bile su ponekad neugodno iznenađene knjigom, katkada i oštre u svojoj inicijalnoj ocjeni nekih njenih teza. Unatoč činjenici da je *Drugi spol* izvršio nemjerljiv utjecaj na europski i američki feminizam sedamdesetih godina 20. st., ali i na feminizam uopće,¹³ valja istaknuti da je ta knjiga zarana izazivala podijeljena mišljenja i kod feministkinja. Primjerice, za Kate Millett *Drugi spol* bio je »vrlo uznemirujuća knjiga«, a »s obzirom na to da su na naslovcima ranih izdanja nerijetko bile gole žene«, prisjeća se Millett, »knjiga gotovo da je imala status provokacije«. ¹⁴ Betty Friedan također nije bila zadovoljna knjigom zbog lošega teorijskoga tretmana »ženskosti«, štoviše, kako sama navodi, knjiga ju je »deprimirala«. ¹⁵ Čak i kasnija feministička čitanja knjige nisu u potpunosti na miru s ključnim bovoarskim tezama o ženskoj subjektivaciji. Tako će Luce Irigaray 1990-ih biti daleko najoštrija u svojoj kritici *Drugoga spola*, smatrajući da temeljno neslaganje dviju autorica slijedi iz njihova različitoga tretmana pitanja spolnoga identiteta i de Beauvoirina protivljenja psihoanalizi. ¹⁶ Za Irigaray bovoarska teza o ukidanju spolnih razlika znači, u napose dramatičnom tonu iskazano, »prizivati genocid radikalniji od svih uništenja što su se mogla dogoditi u povijesti«. ¹⁷ Čačinović napominje da su radikalne feministkinje knjigu smatrale »premalo radikalnom« jer de Beauvoir nigdje ne poziva na separaciju spolova, zbog čega je *Drugi spol* »dočekan na nož«. ¹⁸

Teško je pobrojiti sve nazive koje su u međuvremenu prišili de Beauvoir zbog sadržaja, ideja i novih teorijskih koncepcija koje je izravno i eksplicitno zagovarao *Drugi spol*. Toliko je mnogo pojedinosti iz njezina života izneseno javno da bi je se diskreditiralo da je zapravo riječ o nevjerojatnom indeksu mizoginije. To je ujedno i razlog zašto Čačinović jedan od svojih eseja posvećenih toj filozofkinji provokativno započinje pitanjem:

»Je li Simone de Beauvoir bila časna žena?«¹⁹

Referirajući se na raznovrsne kritike upućene knjizi i neugodne seksističke *ad feminam* napade, de Beauvoir je jednom prilikom komentirala:

»Kakav festival opscenosti! [Ja sam za njih bila, op. a.] nezadovoljena, hladna, opsjednuta falusom, nimfomanka, lezbijka, pobacila sam sto puta, bila sam sve, čak i neudata majka. Muškarci su se nudili da me izliječe od frigidnosti ili da udovolje mojim perverznim apetitima.«²⁰

Raspon kritika i teorijskoga neprihvatanja *Drugoga spola* u najširem smislu sezao je od osuda iz prijateljskih redova, primjerice od već spomenutoga Camusa, preko očekivane zabrane knjige u fašističkoj Španjolskoj, sve do zabrane toga djela u socijalističkoj Istočnoj Europi. ²¹ Kada je riječ o negativnoj recepciji knjige u nas, spomenimo da je Erna Pajnić u svojem eseju

o de Beauvoir u jugoslavenskom marksističkom časopisu *Praxis* – naglašavajući da »ono što položaj [de Beauvoir] čini specifičnim jest nadasve veza s Jean-Paulom Sartreom«,²² čime nedvosmisleno, napose riječju »nadasve«, inzistirajući primarno na optici intime, Pajnić nepovratno osuđuje de Beauvoir na Drugost – istaknula drugorazredni značaj *Drugoga spola*, naglašavajući da de Beauvoir »nema neke svoje originalne filozofije« jer je ona tek kopija Sartreovih »osnovnih koncepcija egzistencijalizma«.²³

Uz vrlo raširene antibovarske feminističke sentimente, koje smo ovdje tek ugrubo dotaknuli, ubrzo su se pojavili i ozbiljni analitički odgovori na njih. Materijalističko-feministička tradicija okupljena oko grupe *Psych et Po* – u prvom redu Christine Delphy, Monique Plaza, Colette Guillaumin i Monique Wittig – sustavno je razvijala svoju teoriju u bitnom smislu utemeljenu u feminističkom egzistencijalizmu Simone de Beauvoir.²⁴

2. Fenomenologija roda

Drugi spol jedna je od onih knjiga – klasik – koja je postala osnovnom referencom u filozofiji roda, poglavito u kontekstu kritičkih studija metafizike spola i roda. Analiza koju de Beauvoir razvija u knjizi polazi od Hegela,²⁵ kojega filozofkinja potom iščitava kroz marksističku optiku, u kombinaciji s

10

Vidi poglavlje »The Scandalous *Second Sex*« Kate Kirkpatrick u kojem autorica detaljno analizira ranu recepciju knjige, navodeći brojne primjere negativnih *ad feminam* kritika: Kate Kirkpatrick, *Becoming Beauvoir. A Life*, Bloomsbury, London – New York 2019., str. 247–269.

11

Toril Moi, *Simone de Beauvoir. The Making of an Intellectual Woman*, Oxford University Press, Oxford 2014., str. 199.

12

Alice Schwarzer, *Simone de Beauvoir. Buntovnica i utiračica putova*, prev. Marta Klepo, Ženska infoteka, Zagreb 2007., str. 17.

13

Usp. Penny Forster, Imogen Sutton (ur.), *Daughters of de Beauvoir*, The Women's Press, London 1989.

14

Navedeno prema: *ibid.*, str. 20–22.

15

Betty Friedan, *It Changed My Life. Writings on the Women's Movement*, Norton, New York 1985., str. 304–305.

16

Usp. Luce Irigaray, *Ja, ti, mi. Za kulturu razlike*, prev. Bosiljka Brlečić, Jagoda Večerina, Ženska infoteka, Zagreb 1999., str. 10.

17

Ibid., str. 11.

18

N. Čačinović, *U ženskom ključu*, str. 113.

19

Ibid., str. 122.

20

T. Moi, *Simone de Beauvoir*, str. 199.

21

Usp. A. Schwarzer, *Simone de Beauvoir*, str. 17.

22

Erna Pajnić, »Simone de Beauvoir«, *Praxis* 8 (1971) 2, str. 227–247, ovdje str. 227.

23

Ibid., str. 242. Za pregled vrlo rasprostranjenoga i problematičnoga pristupa de Beauvoir koji sugerira da njenu filozofiju valja razmatrati kao »sekundarnu« u odnosu na Sartreovu vidi više u: T. Moi, *Simone de Beauvoir*, osobito poglavlje »Second Only to Sartre«, str. 37–58.

24

Usp. T. Moi, *Simone de Beauvoir*, str. 202.

25

O zanimljivome teorijskom prilogu raspravi o hegelijanskoj dijalektici odnosa *gospodar – rob* u *Drugom spolu* vidi više u: Susan James, »Complicity and Slavery in *The Second Sex*«, u: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 149–167.

francuskom i njemačkom fenomenologijom,²⁶ egzistencijalizmom, antropologijom i psihologijom. Takav bogati metodološki i interdisciplinarni okvir pruža nam iznimni sintetički pristup za istraživanje položaja žena. Tu opsežnu knjigu, dakle, možemo iščitavati u fenomenološko-egzistencijalističkom ključu, imajući u vidu neobičnost i atipičnost njene žanrovske definicije. Riječ je o knjizi koja u interdisciplinarnom raspoloženju kombinira čitav niz informacija i ideja o ženskom subjektu: od medicinskih napomena i historijskih pasaža, preko filozofsko-antropološke interpretacije, sve do autobiografskih epizoda o intimi i iskustvima suvremenih žena. U presijeku rasprave o »Drugome« iščitavamo snažan sudar kritike biološkoga esencijalizma i historijskoga iskustva koje nastaje uslijed specifičnih društvenih odnosa. Na taj način, de Beauvoir dovodi u pitanje metafiziku »muškosti« i »ženskosti«, podsjećajući nas da je svaki esencijalizam opasan ako počiva na ahistorijskim i fiksiranim ontološkim temeljima. U tom kontekstu, autorica razvija materijalističko-egzistencijalističku tezu da čovjek nije naprosto i samorazumljivo prirodna vrsta, nego povijesna zamisao, projekt koji se tek ima ostvariti. Pristajući uz ideju čovjekove »otvorenosti« i zagovarajući filozofiju slobode, de Beauvoir uz metodološko utemeljenje u psihoanalizi i historijskom materijalizmu uspijeva razviti i njihovu kritiku, smatrajući da su oba teorijska uvjerenja odviše podložna determinizmu.²⁷

Tradicionalne afirmacije normiranosti spola de Beauvoir razmatra u odnosu transcencije i imanencije, pripisujući prvi princip muškosti, a drugi ženskosti. Transcendentno načelo muškosti podrazumijeva stalnu težnju za progresom, promjenom »u smislu napora fizičke snage, tehničkog uma i ludičkog duha«,²⁸ dok se ženska imanencija, uslijed rodne podjele rada, određuje reprodukcijom i pragmatikom svakodnevlja. De Beauvoir pokušava detektirati specifičnost žene i njenu sudbinu, uključujući u autobiografskoj maniri i svoju vlastitu situiranost. Gotovo na svakoj stranici te knjige iščitavamo odlučno suprotstavljanje ontološkom centriranju ženskoga subjekta koje se rukovodi pretpostavkama o vječnoj prirodi žene. Na taj način, filozofkinja stvara teorijski prostor u kojemu razvija materijalističku kritiku teze o prirodi kao nepromjenjivoj formi. Zaključak koji otuda slijedi nepovratan je – ne možemo govoriti o ženi naprosto. Ne možemo govoriti o »ženi uopće«.

De Beauvoir polazi od teze da je muškarac apsolutni subjekt i kreator vlastite sudbine te da iz svoje privilegirane pozicije ženi pristupa kao »Drugoj«, kao objektu koji stječe svoj ontološki status tek preko subjektivacije muškarca.²⁹ Definirajući ženu isključivo kao Drugu, muškarac ustvari niječe njezinu ljudskost. »Čovječanstvo je muško i muškarac definira ženu ne po njoj samoj«, piše de Beauvoir, »nego u odnosu na njega; ne smatra je se autonomnim bićem«.³⁰ Potom nastavlja:

»Ona se određuje i razlikuje u odnosu na muškarca, a ne on u odnosu na nju. Ona je neesencijalno nasuprot esencijalnome. On je Subjekt, on je Apsolut: ona je Drugo.«³¹

Ključna fenomenološka inklinacija koju iščitavamo iz tako postavljene relacije subjekta i apsoluta primarno se ogleda u interakciji Ja i svijeta. *Drugi spol*, na taj način, možemo interpretirati kao izvještaj o fenomenologiji odnosa orodnjenoga Ja i rodno obilježenoga svijeta.³² Knjiga fenomenološki razmatra kako društveni ideali femininoga oblikuju iskustvo ženskoga Ja i procese postajanja ženom. Naime, ženom se postaje u interakciji sa svijetom, uvijek u kontekstu življenoga iskustva. De Beauvoir u prvi plan postavlja interakciju između Ja i svijeta, i to kao utjelovljenoga iskustva i njegova vlastita spo-

znavanja. Tijelo je istovremeno instrument situacijskoga proizvođenja roda i izraz rodnog Ja.³³

Razmatrajući teorijske pristupe ženskom subjektu, de Beauvoir nas u sâmomu uvodu *Drugoga spola*, naslovljenom »Činjenice i mitovi«, upoznaje s vlastitom dvojbom o tome da se upusti u pisanje »knjige o ženi«. Naglašava da su rasprave u okviru feminističke teorije brojne i kompleksne, kako se već mnogo pisalo o feminizmu, ali unatoč tome i dalje ne uspijevamo odgovoriti na temeljna filozofijsko-rodna pitanja poput: »Postoje li uopće žene?«, »Što je to žena?« i »Gdje su žene?«. ³⁴ U nedvosmislenoj maniri, vrlo oštro i manifestno, u tipičnom materijalističko-feminističkom ključu, de Beauvoir kritizira pretpostavke transhistorijskih pristupa ontološkim konceptualizacijama subjekta, pa u egzistencijalističkom raspoloženju bilježi:

»Konceptualizam je izgubio na snazi. Prirodne i društvene znanosti više ne vjeruju u postojanje nepromjenjivih entiteta koji bi definirali određene karaktere kao što su karakter žene, Židova ili crnca. One karakter smatraju sekundarnom reakcijom na neku *situaciju* [...]. Odbiti kategorije vječnoga ženskoga, crne duše, židovskoga karaktera, ne znači nijekati da danas postoje Židovi, crnci, žene.«³⁵

Logička konzekvenca toga pristupa je i autoričina kritika samorazumljivoga esencijalističko-biologističkog razumijevanja spola. Na tom tragu, de Beauvoir posve ironično pita »izlučuju li najnici ženskost«, ne bi li otuda izvukla zaključak da »svako ljudsko biće ženskog spola nije dakle nužno žena«. ³⁶ Upravo stoga, ona u kasnijem poglavlju »Sudbina« detaljno i polemički ispituje je li žena opterećena fiziološkim, psihološkim ili ekonomskim usudom, a da bi pronašla odgovor na tako postavljeno pitanje svoju raspravu o »ženskoj sudbini« započinje analizom gledišta na ženu iz kuta biologije, potom psihoanalize te, konačno, historijskoga materijalizma.

Važan je naglasak uvodnih rasprava *Drugoga spola*, pored te metodološke klasifikacije koju de Beauvoir najavljuje, i autoričino koncipiranje perspek-

26

Usp. Barbara S. Andrew, »Beauvoir's Place in Philosophical Thought«, u: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 24–44, ovdje str. 29–31.

27

Usp. Viktor Žmegač, *Prošlost i budućnost 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb 2010., str. 223.

28

Ibid., str. 222.

29

Podsjetimo se nakratko notornoga primjera *Rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića koji je upravo u ontološkom ključu Drugosti pojam »žena« definirao u dvije crtice. U prvoj navodi da je žena »osoba po spolu suprotna muškarcu«, a tek u drugoj da je riječ o »odrasloj osobi ženskog spola«. Autor usput dodaje i definiciju pojma »javna žena« koju defini- ra kao »prostitutku«, a ne kao osobu koja se, primjerice, bavi javnim poslom, politikom i slično. Usp. Vladimir Anić, *Rječnik hrvatsko- g jezika*, Novi Liber, Zagreb 1998., str. 1394.

30

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 13.

31

Ibid., str. 14.

32

Usp. B. S. Andrew, »Beauvoir's Place in Phil- osophical Thought«, str. 30.

33

O detaljnijoj analizi aplikacija francuske i njemačke fenomenologije u *Drugom spolu* vidi više u: Sara Heinämaa, »The Body as Instrument and as Expression«, u: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 66–86.

34

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 13.

35

Ibid., str. 12.

36

Ibid., str. 11.

tive egzistencijalističkoga morala u okviru kojega iščitava poziciju ženskoga subjekta i mogućnost, da ne kažemo zadatak, njegove emancipacije. Egzistencijalističko-feministički pledoaje za tu perspektivu sažima ovako:

»Subjekt ostvaruje svoju slobodu samo neprestanim posezanjem za novim slobodama; ne postoji drugo opravdanje sadašnje egzistencije osim njezina širenja prema beskonačno otvorenoj budućnosti. Svaki put kada transcendencija zapadne u imanenciju dolazi do degradacije egzistencije *en soi*, slobode u izvještačenost. Taj pad je moralna pogreška ako subjekt na njega pristane. Ako mu je on nametnut, poprima lice frustracije i opresije. [...] Položaj žene na jedinstven način pak definira to što se ona, premda je kao svako ljudsko biće autonomna i slobodna, otkriva i odabire u svijetu u kojem joj muškarci nameću da se prihvati kao Drugo: nastoji je se zadržati objektom, predodrediti imanenciji jer će njezinu transcendenciju stalno transcendirati neka druga, suštinska i suverena svijest.«³⁷

Rasprava o sudbini u kojoj filozofkinja ističe kako »valja primijetiti da smisao podjele vrsta na dva spola nije jasan«,³⁸ nastavlja se temom o povijesti žene. Nju kontekstualizira brojnim informacijama i raznolikom građom o prethistoriji i etnografiji položaja žene te je bitno strukturira u svjetlu egzistencijalističke filozofije. To je poglavlje zaista fantastičan prikaz povijesti feminizma, nažalost, toliko često bez spomena u feminističkim prikazima historije ženskih borbi, premda se od njega prešutno polazi. Posrijedi je neobično zanimljiv povijesno-teorijski paralelizam – s jedne strane, kritika transhistorijskih narativa o patrijarhatu i kritika biološkoga esencijalizma, a s druge, mnoštvo referenci i zanimljivih citata, feminističkih analiza i kritike književnosti, filozofije, marksizma, anarhizma, klasike uopće. Nevjerojatno lucidno i građom bogato štivo.

Tu raspravu de Beauvoir započinje tezom koja je već na različite načine najavljena u knjizi, naime, »svijet je oduvijek pripadao muškom rodu.«³⁹ Autorica postavlja pitanje o tome kako je došlo do historijske situacije u kojoj je muškarac stekao privilegije koje su mu omogućile da ostvari dominantnu poziciju u odnosu na žene. Jedna od njenih teorijskih pretpostavki vezana je za problem reprodukcije. Dakle, bilježi de Beauvoir, mjesečnica, trudnoća i porođaj smanjivali su radne sposobnosti žena i osuđivali ih na duga razdoblja neaktivnosti i bivanje u kućanstvu.⁴⁰ U mukotrpnim početcima ljudske vrste, žene su tražile neki oblik zaštite jer se uslijed brojnih trudnoća nisu mogle same braniti od napada i prirodnih nepogoda. To je vrijeme u kojem je »na muškarcu bilo da osigurava ravnotežu između reprodukcije i produkcije.«⁴¹ Tako kontekstualizirajući historiju roda, fenomen reprodukcije postaje ontološki centriran. Međutim, ono što je važno naglasiti, za de Beauvoir produživanje vrste ne povlači za sobom spolnu diferencijaciju. Reprodukcija se ovdje ne razmatra tek u biološkom smislu, nego i društvenom. Sav rad koji se ne odvija u okviru proizvodnje viška vrijednosti, primjerice kućanski rad ili skrbni rad, shvaćamo kao društvenu reprodukciju, kao nužni preduvjet za svako ostvarenje nekoga viška vrijednosti.⁴² Da je autorica u cijelosti svjesna te marksističke distinkcije, govori nam i sljedeći komentar:

»Na primjer muškarac izjavi da svoju ženu ne nalazi ni po čemu manje vrijednom zato što nema zanimanje: kućanski poslovi su jednako plemeniti itd. Ipak, pri prvoj svađi uzvikuje: 'Ne bi mogla preživjeti bez mene!'⁴³

Pojavom privatnoga vlasništva materijalni se status žena pogoršava i dublje upada u sferu reprodukcije. De Beauvoir navodi kako se velikim dijelom ženska povijest podređenosti »preklapa s poviješću nasljedstva« – što neodoljivo podsjeća na Engelsovu raspravu *Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države* – i kako brak dodatno pogoršava položaj žena koje se sada »kupuje

kako se kupuje grlo stoke ili roba«. ⁴⁴ Analizirajući odnos braka i društvenih odnosa, autorica uviđa kako bračna vlast povlaštenih klasa nadživljava nestajanje feudalizma, a »suprug ostaje skrbnikom supruge«. ⁴⁵ Srednjovjekovni bračni zakon kojim se uređivala formalna ženska submisija zapravo se prenosi i u kapitalizam, a stvarna »[ženska] emancipacija postoji samo izvan braka«. ⁴⁶ Zanimljivo je kako de Beauvoir upozorava da je u feudalizmu, gdje je postojao izravni oblik društvenosti i gotovo nikakvo privatno posjedovanje u kmetskim redovima, bračni odnos ipak »sudružnički« i da još uvijek ne leži u odnosima dominacije kao u kapitalizmu. Njenim riječima:

»Kmet i njegova supruga nisu posjedovali ništa, imali su samo zajedničko uživanje svoje kuće, namještaja, alata: muškarac nije imao razloga da se nametne kao gospodar žene koja nije imala nikakvo dobro. Naprotiv, veze rada i interesa koje su ih ujedinjavale uzdizale su suprugu na razinu partnerice.« ⁴⁷

Na taj način, de Beauvoir kritizira transhistorijske narative o vječnoj kontinuiranoj formi patrijarhata i na mnogo stranica, bilo znanstvene, bilo književne literature, demonstrira primjere kojima jača svoju tezu o tome da žene u kapitalističkom društvu, dakle, u odnosima privatnoga vlasništva, zapadaju u specifični, i ranije nepostojeći, oblik podređenosti koji se dodatno ustaljuje sve učestalijim sklapanjem brakova. Na posve sličnom tragu, i Silvia Federici u svojoj knjizi iz 2004. godine *Kaliban i vještica. Žene, tijelo i prvobitna akumulacija* izvest će svoju feminističko-marksističku analizu tranzicije feudalizma u kapitalizam, razmatrajući promjene koje je kapitalizam izazvao u procesima društvene reprodukcije, poglavito u reprodukciji radne snage. ⁴⁸

Ako nakratko usporedimo feudalizam i kapitalizam, ne bismo li uočili razlike njihovih patrijarhalnih obrazaca, kako ih je isticala de Beauvoir, a nakon nje i mnoge druge teoretičarke, ⁴⁹ uključujući i Federici, uočićemo da feudalistič-

37

Ibid., str. 25. O vrlo zanimljivoj usporedbi filozofije morala i etike kroz prizmu seksualnosti i erotike kod de Beauvoir i Marquise de Sadea možemo čitati u: Judith Butler, »Beauvoir on Sade: Making Sexuality into an Ethic«, u: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 168–188.

38

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 29.

39

Ibid.

40

Usp. *ibid.*, str. 80.

41

Ibid.

42

O reproduktivnom sam radu i teoriji reprodukcije više pisala u: Ankica Čakardić, »Marx and Social Reproduction Theory: Three Different Historical Strands«, u: Khayaat Fakier et al. (ur.), *Marxist-Feminist Theories and Struggles Today*, Zed Books, London 2020., str. 105–123.

43

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 22, napomena 8.

44

Ibid., str. 97.

45

Ibid., str. 115.

46

Ibid.

47

Ibid.

48

Usp. Silvia Federici, *Caliban and the Witch. Women, the Body and Primitive Accumulation*, Autonomedia, New York 2004.

49

Usp. Nicole M. Leach, »Rethinking the Rules of Reproduction and the Transition to Capitalism. Reading Federici and Brenner Together«, u: Xavier Lafrance, Charles Post (ur.), *Case Studies in the Origins of Capitalism*, Palgrave, London 2019., str. 317–343.

ka aroprijacija proizvedenih dobara u nekom kućanstvu nije bila odvojena od procesa seljačke proizvodnje. U feudalizmu je komunalni život seljaka u potpunosti isprepleten s organizacijom proizvodnje. Postoji bitna veza između proizvodnje u okviru individualnoga kućanstva i proizvodnje šire seoske zajednice. To se jedinstvo u tranziciji feudalizma na kapitalizam dokida i prelazi u jedinstvo kapitalističke aroprijacije i kapitalističkih proizvodnih odnosa.⁵⁰ Upravo su ti procesi odigrali ključnu ulogu u sistemskom podređivanju žena. Za razliku od pretkapitalističkih oblika eksploatacije, kapitalizam će klasne antagonizme i hijerarhijske obrasce realizirati posve drukčije, i nikako preko obiteljske jedinice. Ključna lokacija klasnoga sukoba i aroprijacije viška vrijednosti više nije obitelj, nego radno mjesto. Ta će historijska promjena značiti da je eksploatacija poprimila individualni oblik. Ona se više ne provodi preko zbirne jedinice obitelji, nego zahvaća svakoga člana individualno, muškoga i ženskoga. Budući da su zajednička dobra ohrabivala kolektivno odlučivanje i svakojake oblike solidarnosti, ona su, na određeni način, bila materijalna osnova za procvat društvenosti. Upravo je ta društvena funkcija zajedničkih dobara bila od ogromnoga značaja za žene, koje nisu posjedovale zemlju, pa su o njoj bitno ovisile, napose u kontekstu vlastitoga samoodržanja, autonomije i društvenosti. Uslijed tranzicijskih promjena, uklanjanja komunalnih prava i sve jače komodifikacije života, žene svih klasa sve su teže pogođene društvenim odnosima, napose u vidu ograničenja njihova pristupa imetku i prihodima.⁵¹ De Beauvoir upravo na tom tragu piše:

»Slobodnim radom [u srednjem vijeku, op. a] žena osvaja konkretnu autonomiju jer si nalazi ekonomsku i socijalnu ulogu.«⁵²

U procesima tranzicije su »feudalni običaji potpuno nestali i ništa ne štiti žene od prezanja muškaraca koji ih žele zatočiti uz kućno ognjište.«⁵³ Filozofkinja opisuje različite primjere neovisnosti žena iz radničke klase u pretkapitalističko vrijeme:

»Žena je imala pravo držati trgovinu i posjedovala je sve nužne preduvjete za autonomno obavljanje svojega posla. Sudjelovala je u proizvodnji kao pralja, polirka, trgovkinja itd. Radila je ili od kuće ili u malim poduzećima. Materijalna joj je neovisnost omogućavala veliku slobodu ponašanja: žena iz naroda smjela je izlaziti, posjećivati gostionice, raspolagati svojim tijelom više-manje kao i muškarac. Ona je saveznica svomemu mužu i njemu ravnopravna. Opresiju trpi na ekonomskoj, a ne na spolnoj razini.«⁵⁴

Problemsku sekvencu o tranziciji de Beauvoir zaključuje stavom kako je položaj žene ostao više-manje nepromijenjen od početka 15. do 19. stoljeća. Tijekom čitavoga 19. stoljeća jurisprudencija, primjerice u Francuskoj, samo postupno pojačava strogoću zakona, lišavajući ženu čak i »prava na otuđenje.«⁵⁵ Godine 1826. restauracija u Francuskoj ukida pravo na razvod, a sloboda duha naslijeđena iz 18. st. ne umanjuje obiteljski moral. Kontrarevolucionar i konzervativni filozof Louis de Bonald na tom tragu piše:

»Žene pripadaju obitelji, a ne političkom društvu, te ih je priroda stvorila za kućanske poslove, a ne za javne funkcije.«⁵⁶

Panoramski pogled na devetnaestostoljetnu Francusku u odnosu na položaj žena autorica demonstrira na primjerima brojnih diskriminacijskih praksi i vodi nas k nezačuđujućem zaključku kako tadašnje francusko društvo nije bilo spremno prevladati predrasude prema ženama. De Beauvoir ogorčeno bilježi diskrepanciju između intelektualnoga ugleda mnogih književnika i filozofa, od kojih bi se mogao očekivati barem neki razuman sud o društvenom

položaju žena, ako već ne i progresivan, i činjenice da se i u tim krugovima počesto reproducirao tradicionalni seksistički repertoar.

Jedan od glavnih problema koji se javljaju u vezi s podređenim položajem žena historijska je pomirba njezine reproduktivne uloge i njezina proizvodnoga rada. Taj historijsko-materijalistički pristup problemu opresije žena, ali i ozbiljan pomak prema općedruštvenim promjenama, autorica utvrđuje u raspravama koje su se vodile unutar progresivnih grupa i stranaka u Europi i SAD-u tijekom druge polovice 19. stoljeća. Glavnu ulogu u tim raspravama i emancipacijskoj politici imale su revolucionarne feministkinje. De Beauvoir, među brojnim historijskim epizodama, ističe i njemački primjer feminističke politike, suprotstavljajući buržujski i socijalistički feminizam. Navodi kako je Clara Zetkin 1892. godine imala važnu ulogu u partijskom vijeću njemačkoga SPD-a te kako su se uz nju ženske radničke organizacije i savezi socijalistkinja udružili u borbi za politička prava žena. Ipak, navodi de Beauvoir, »u SSSR-u je feministički pokret uzeo najviše maha«. ⁵⁷

Temu posvećenu raspravi o povijesti de Beauvoir zaključuje mišlju koju implicitno iščitavamo tijekom čitave knjige:

»Cijelu povijest žena napisali su muškarci.« ⁵⁸

Najveći broj žena je na margini povijesti, a okolnosti kojima su izložene predstavljaju za svaku od njih prepreku, a ne odskočnu dasku. Tek kada su društveni uvjeti postali zreliji za upisivanje žena u registre povijesti, ističe de Beauvoir, mogle su se pojaviti figure poput Rose Luxemburg ili Marie Curie. ⁵⁹ To što su uspjesi žena u povijesti rijetki i ograničeni, upravo dokazuje da su im okolnosti bile nenaklonjene. Autorica naglašava kako zahtjev feministkinja nije da ih se uzdiže u njihovoj ženstvenosti, nego da u njima samima, kao u cijelom čovječanstvu, transcencija nadvlada imanenciju. Apstraktna prava ne pomažu u emancipacijskim bitkama. Ona nikad nisu »uspjela ženi osigurati konkretan zahvat nad svijetom«. ⁶⁰

Drugi spol treba čitati kao iznimni katalog patrijarhalnih obrazaca kojima možemo opisati žensku opresiju tijekom povijesti. Unatoč činjenici da taj oblik deskripcije ne može ponuditi eksplanatornu razinu problema Drugosti te unatoč nemalim metodološkim omaškama i nerijetkom teorijskom reduk-

50

Usp. Ankica Čakardić, *Sablasti tranzicije. Socijalna historija kapitalizma*, Jesenski i Turk – Drugo more, Zagreb, Rijeka 2019.

51

Usp. *ibid.*, str. 251.

52

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 116.

53

Ibid.

54

Ibid., str. 128.

55

Ibid., str. 131.

56

Ibid., str. 132.

57

Ibid., str. 150. Barbara S. Andrew navodi da je de Beauvoir pisala pod znatnim utjecajem ranih feministkinja te da je odbijala ideje liberalističkoga feminizma i razvijala marksističko-feminističku metodologiju da bi inzistirala na tezi da je pitanje roda istovremeno i pitanje klase. Usp. B. S. Andrew, »Beauvoir's Place in Philosophical Thought«, str. 37–38.

58

S. de Beauvoir, *Drugi spol*, str. 151.

59

Usp. *ibid.*, str. 154.

60

Ibid., str. 156.

tivizmu stanovitih argumentacija vezanih za koncept subjekta i identiteta,⁶¹ *Drugi spol* nesumnjivo je knjiga koja poziva na suvremene feminističke re-adaptacije i razgovore koji bi u bitnom smislu dopunili predloženi teorijski predložak *knjige* i marksističko-feminističkim inklinacijama. U prvom redu, uključujući u tekst i temu političke ekonomije roda, koja bi nastavila ontološki razgovor o Drugosti ne tek na razini mita, kulture i ideologije, nego ju bitno smještajući u kontekst socio-ekonomskih odnosa i njihove reprodukcije.

Zaključne note: nakon *Drugoga spola*

»Uostalom, moram reći da se u cjelokupnom Vašem djelu, kad se ponovno pročita, nalaze tragovi mačizma i čak falokracije.«⁶²

– Simone de Beauvoir odgovara Jean-Paulu Sartreu

Mnogo godina nakon objavljivanja *Drugoga spola*, Simone de Beauvoir komentirala je kako bi »danas« antagonizam Istoga i Drugoga radije teorijski zasnovala na materijalističkim, a ne idealističkim temeljima. Ovako je to zapisala u predgovoru svojemu spisu *Zrelo doba*:

»Zasnovala bih odbacivanje i tlačenje drugog na ekonomskoj osnovi oskudice, a ne na antagonizmu svijesti. No kao što sam rekla to ne bi promijenilo izlaganje [...], dakako da između ljudske ženke i mužjaka postoje genetske, endokrine, anatomske razlike, no one ne dostaju za definiranje ženskosti; ženskost je kulturna konstrukcija, a ne prirodna danost [...].«⁶³

Međutim, unatoč samokritici idealističkih pretpostavki svoje teorije, uvidi Simone de Beauvoir, kako sam to u prethodnom poglavlju skicirala, već jesu materijalistički. To se, uostalom, ako ne i u izvornom obliku, onda očituje i u kasnijim čitanjima de Beauvoir, u prvom redu analizama Judith Butler koja svoju teoriju performativnosti, kako u afirmativnom, tako i u kritičkom smislu, zasniva na tezama Simone de Beauvoir.⁶⁴ No za razliku od Butler, koja u ukidanju bovoarske razlike spola i roda nesumnjivo polazi i od poststrukturalističkih teza Michela Foucaulta o regulaciji i normativizaciji ideala⁶⁵ – disciplinarna tijela ponavljanjem stanovite norme vrše proizvodnu moć, odnosno iskazuju svoju regulatornu snagu – de Beauvoir razvija egzistencijalističku logiku, kritizirajući biološki determinizam i inzistirajući na principu utjelovljenja spola, »osuđenosti na slobodu«, izboru i volji.

De Beauvoir u određenom smislu premješta fokus s fenomenološko-egzistencijalističkog proučavanja seksualnosti k »filozofiji spolne egzistencije«, življene seksualnosti, one koja temeljno propituje ideale poželjnoga tijela.⁶⁶ Ukoliko opreznije analiziramo taj materijalistički bovoarski predložak, utoliko nam postaje jasno da se ovdje ne radi o napuštanju fenomenologije, nego njezinu transformiranju. Zadatak se ne sastoji tek u rigoroznom opisu bića i stvari onakvih kakvi jesu, nego onakvih kakvi se pojavljuju. Catherine Malabou taj problem sumira ovako:

»Ne možemo razumjeti što je seksualnost ako prvo ne uvidimo da je ona također fenomen, očitovanje. Seksuacija [sexuation], ono što bismo danas nazvali formiranjem roda, nije se odigrala odjednom, nego se odigrava tijekom čitavoga života u nizu sukcesivnih pojavljivanja tijela sebi samom i drugima. Ne postoji spolno određeno tijelo [le corps sexué], nego utjelovljenje spola.«⁶⁷

Iako de Beauvoir ne dekonstruira binarnost roda, ona ga nastoji upregnuti kao sredstvo otpora pojmu Drugoga. Bovoarsko spolno utjelovljenje žene i njeno postajanje subjektom, Butler je iskoristila kao kritičku podlogu za svoju

analizu odnosa subjekta, tijela i identiteta. Ovdje je – za razliku od egzistencijalističkoga materijalizma – rasprava usmjerena na tezu da materijalizacija predstavlja učinke moći. Moć diskursa ovdje ne može podnijeti bovoarske principe volje, izbora i intencionalnosti. Čačinović bilježi:

»Želja za postizanjem identiteta nas čini ovisnima o moći: ona nas ne dohvaća naknadno, ona nas konstituira. Naše ja jest efekt moći.«⁶⁸

Polazišna teza feminističke teorije de Beauvoir jest da je spol biološki zadan, međutim, ženama se ne rađamo, nego postajemo. Tu pretpostavku realizacije roda nakon *Drugoga spola* Butler nadalje kritički razvija u kontekstu samorazumljivoga shvaćanja subjekta i procesa identifikacije uslijed regulacije ideala. Butler naglašava da rod nije naslijeđena, stabilna i konačna forma. Rod je živi princip organiziranja, praksa integriranja društveno-kulturnih normi. Iako obje filozofkinje shvaćaju opresiju kao materijalno uvjetovanu, razlika je primarno strukturirana u Butlerinu razumijevanju odnosa performativnosti roda i spolne opresije. Baš kao i de Beauvoir u slučaju spola, i Butler se suprotstavlja esencijalističkom viđenju roda i ospolovljenoga tijela, držeći da privid ontološkoga statusa roda zapravo predstavlja niz regulatornih praksi. I ne samo to, rod upravo predstavlja te prakse. On je »neka vrsta činjenja, odnosno neprekidna aktivnost izvođena, dijelom, bez nečijeg znanja i bez nečijeg htijenja [...], on je praksa improvizacije unutar jedne scene ograničenja«.⁶⁹ Čitanje *Drugoga spola* danas postoji, dakle, i u brojnim suvremenim filozofijama roda, bilo da je riječ o afirmaciji knjige ili kritike, bilo naprosto razvijanju nekih početnih bovoarskih premisa.⁷⁰ Teme koje je de Beauvoir otvorila u svojoj knjizi središnje su za filozofiju roda danas; počevši s teorijom jednakosti, identiteta i razlike, preko ideja koje pripisujemo postkolonijalnom feminizmu,⁷¹ etike moralno korumpiranoga svijeta, utjelovljene svijesti, sve do noseće fenomenologije Ja koje je istovremeno slobodno i socijalno konstruirano. Preko *Nevolja s rodom* – a onda i marksističkom kritikom Butlerina materijalizma

61

Usp. T. Moi, *Simone de Beauvoir*, str. 214–215.

Fakultet za medije i komunikacije, Multimedijalni institut, Beograd – Zagreb 2021., str. 34.

62

Simone de Beauvoir, »Razgovor Simon de Bovuar i Žan Pol Sartra o ženskom pitanju«, u: Jovan Đorđević (ur.), *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*, prev. Jovan Đorđević, Radnička štampa, Beograd 1975., str. 250.

67

Ibid., str. 35.

68

N. Čačinović, *U ženskom ključu*, str. 132.

69

Judith Butler, *Raščinjavanje roda*, prev. Jasmina Husanović, Šahinpašić, Sarajevo 2005., str. 1.

63

N. Čačinović, *U ženskom ključu*, str. 108.

70

O tome vidi više u zborniku radova posvećene radu de Beauvoir koji solidno mapira suvremene bovoarske filozofijsko-rodne studije: Claudia Card (ur.), *The Cambridge Companion to Simone de Beauvoir*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.

64

Usp. Judith Butler, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge, London 1990.

71

Usp. B. S. Andrew, »Beauvoir's Place in Philosophical Thought«, str. 38.

65

Usp. Judith Butler, *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of Sex*, Routledge, London 1993., str. 1.

66

Usp. Catherine Malabou, *Izbrisano uživanje. Klitoris i mišljenje*, prev. Suzana Bojović,

i temporalnosti u radu, primjerice, filozofkinje Cinzie Arruzza⁷² – zasigurno ostajemo u problemskoj domeni koju je otvorila Simone de Beauvoir svojim fenomenološko-egzistencijalističkim tretmanom kategorije spola. To nam je važno iz najmanje dva razloga. Prije svega, na taj način osvještavamo filozofijsko-rodni kontinuitet materijalističke kritike biološkoga esencijalizma koji je otpočeo s *Drugim spolom*, pretočio se u *queer* kritiku rodnoga esencijalizma te se konačno oblikovao u historijskom materijalizmu marksističkoga feminizma koji prigovora Butler zbog njene sklonosti miješanju pojmova materijalnoga i ekonomskoga.⁷³ Drugi razlog tiče se suvremene biološke esencijalizacije spola koju zastupa radikalni feminizam, time čineći uslugu konzervativnim, desnim i uopće antifeminističkim glasovima i snagama.⁷⁴ Ti nas sentimentali bez prečice vraćaju na predmodernističke postavke uobličene problematičnom ontologijom, a otuda i biologijom, koja počiva na tezi »ženom se rađa«. Time se negira historijski progres filozofijsko-rodne teorije i prakse, uključujući pionirske feminističko-egzistencijalističke ideje Simone de Beauvoir.

Čini mi se da je i Gordana Bosanac ponudila slične zaključke u *Visokom čelu*. Vratimo joj se na trenutak kako bismo uz nju, kao što smo i započeli, zaključili ovaj rad. Na jednom mjestu Bosanac raspravlja o rodnoj podjeli rada, ističe kako poistovjećivanje svijeta s onim muškim prelazi sve granice poimanja.⁷⁵ Kao što nitko ne postaje Francuzom jer govori francuski ili Nijemcem jer govori njemački, tako nitko ne postaje muškarcem naprosto zato što obavlja neko »muško zanimanje«. Da bi se još i više približila bovoarskom raspoloženju, Bosanac citira *Drugi spol*:

»Danas nema ženskosti naprosto zato što je nikada nije ni bilo.«⁷⁶

U zaključku knjige nedvosmisleno se daje iščitati kritika biološkoga esencijalizma posve na tragu *Drugoga spola*. Spol je za Bosanac akcidenca kao i svako drugo svojstvo živoga bića. Kao takav, ne može ni na koji način postati princip ili načelo utvrđivanja identiteta. Spol nije bit, nego pripada fenomenalnosti svijeta. Jednako tako, budući da subjekt nema spola, ne treba ga niti naknadno činiti bitno spolnim. »Spol se«, piše Bosanac, »ne može zastupati [...], zastupanje u ime spola je prazno, zapravo ne postoji, jer spol nije opće«.⁷⁷ Upravo sam tu metafizičku kontradikciju spola i njegovu fenomenologiju, na koju nas nedvojbeno bovoarski upozorava Bosanac, imala u vidu kao ključnu nit vodilju u svojoj analizi *Drugoga spola*. Ostaje mi nadati se da sam barem djelomično odgovorila na poziv Gordane Bosanac da čitamo i rekonstruiramo *Drugi spol* kao tekst koji nam se i danas obraća. Moram se složiti s njenom ocjenom. *Drugi spol* je filozofski klasik, kanonsko djelo, unatoč činjenici da je još uvijek neopravdano izostavljen iz klasičnih udžbenika iz fenomenologije i egzistencijalizma. I doista, istraživanjem se pokazuje da je to jedno od onih djela koje možemo čitati bilo kada i bilo gdje, nevezano za kontekst u kojem je knjiga nastala. Upravo stoga, *Drugi spol*, i mimo citirane retorike i nerijetke političke naivnosti, još uvijek figurira kao aktualna alatka kojom možemo mijenjati rodne odnose. Isticanje fenomena »situacije« kao historijskoga, kulturnoga i političkoga razumijevanja Ja kao slobodnoga, ta teza Simone de Beauvoir, uz onu da je utjelovljeno biće »situirano«, omogućava nam da razumijemo egzistencijalizam i fenomenologiju kao most prema ozbiljenju socijalne filozofije. Upravo stoga, ključno pitanje svake filozofije roda i feminističke filozofije zapravo je u temelju bovoarsko: što znači biti orodnjeno biće u svijetu i koji je značaj odnosa rodnoga Ja prema življenoj i proizvedenoj rodnoj stvarnosti?

Ankica Čakardić

Will the Woman Philosopher Manage to Think?

The Second Sex and the Phenomenology of Gender

Abstract

In this paper, implicitly starting from the neuralgic epistemological point caused by Kostas Axelos' question to Gordana Bosanac: "Will a woman manage to think?", we will analyse The Second Sex (Le Deuxième sexe, 1949) by Simone de Beauvoir, to deliberately dissolve the irony of Axelos's question by reading and talking to the text of one of the most important woman philosophers in the history of philosophy. We will interpret The Second Sex as a report on the phenomenology of the relationship between the gendered self and the gender-marked world, in which the social ideals of the feminine shape the experience of the female self and the processes of becoming a woman. The paper is structured into three sections. After the introductory notes, in the first section, entitled "Ad feminam criticism and controversies", we will present only a few paradigmatic examples of controversies and negative reactions that followed the publication of The Second Sex. In the "Phenomenology of Gender", the second and key section of the paper, we will pay attention to the original reading of The Second Sex, mapping the existentialist-phenomenological theses on gender in the book. Finally, in the concluding remarks, we will only sketch a few more recent readings of The Second Sex, to point out the current and very engaged affirmations and additions to the ideas that Simone de Beauvoir announced with that philosophical classic.

Keywords

Otherness, I, gender, sex, reproduction, existentialism, phenomenology, *The Second Sex*, Simone de Beauvoir

72

Usp. Cinzia Arruzza, »Gender as Social Temporality: Butler (and Marx)«, *Historical Materialism* 23 (2015) 1, str. 28–52, doi: <https://doi.org/10.1163/1569206x-12341396>.

73

Usp. Nancy Fraser, »Heterosexism, Misrecognition and Capitalism: A Response to Judith Butler«, *New Left Review* (1998), br. 228, str. 140–149, ovdje str. 140.

74

Upravo zbog prihvaćanja konzervativne filozofije biološkoga esencijalizma, radikalni feminizam nužno postaje transfoban. Jedna od prvih i najutjecajnijih knjiga koja eksplicitno optužuje trans žene da uzurpiraju feministički pokret i štete mu te da svojom artificijelnošću učvršćuju rodne stereotipe je *The Transsexual Empire. The Making of the She-Male* Janice Raymond iz 1979. godine. Ideje i teze te knjige danas su iznimno popularne u radikalno-feminističkim i TERF (trans-isključujući

radikalni feminizam, engl. *trans-exclusionary radical feminism*) krugovima. O opipljivim posljedicama trans-isključujuće radikalno feminističke ideologije svjedoči i činjenica da je, nakon izvještaja Janice Raymond za *National Center for Health Care Technology* 1980. godine, vlada Sjedinjenih Američkih Država godinu dana kasnije odustala od javnoga financiranja zdravstvene skrbi za trans osobe. Usp. Nina Čolović *et al.*, »Feminizam i transfobija«, *Slobodni Filozofski*. Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2020/12/feminizam-i-transfobija.html> (pristupljeno 30. 8. 2022.).

75

Usp. G. Bosanac, *Visoko čelo*, str. 234.

76

Ibid.

77

Ibid., str. 384.